

УДК 811.161.09-1

Анна ОГАР,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри  
філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі  
Дрогобицького державного педагогічного університету  
імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) [annaogar@ukr.net](mailto:annaogar@ukr.net)

## ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ОПОЗИЦІЇ НЕБО – ЗЕМЛЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХХ СТ.

У статті йдеться про концепти небо – земля. Підтверджено, що ці концепти є бінарними, адже кожен із них асоціюється з іншим, а їх розгляд передбачає їхнє зіставлення. Поетичний матеріал дає підстави говорити про дев'ять пар антонімічних концептуальних компонентів: верх – низ, ідеальне – матеріальне, рай – пекло, вічність – мінучість / істинність – суєтність, добро – зло, біле – чорне, окриленість – приземленість, чоловіче – жіноче начала, ілюзорність – реальність.

**Ключові слова:** концепт, бінарний концепт, концептуальна опозиція, структура концепту, компонент концепту.

**Лит.** 10.

Анна ОГАР,

Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer, Department of  
Philology and methods of teaching in elementary school Ivan Franko  
Drohobych State Pedagogical University  
(Ukraine, Drohobych) [annaogar@ukr.net](mailto:annaogar@ukr.net)

## VERBALIZATION CONCEPTUAL OPPOSITION HEAVEN - EARTH IN UKRAINIAN POETRY XX CENTURY

The article deals with concepts heaven – earth. It is confirmed that these concepts are binary, because each of them provides otherwise, and comprehensive consideration of their impossible without comparison. Poetry gives grounds to speak about nine pairs contending conceptual components: top – bottom, perfect – material, paradise – hell, eternity – impermanence / truth – vanity, good – evil, white – black, winged – earthiness, men – feminine, illusion – reality.

The concepts heaven – earth complementary. As complex mental formation they fully disclose their meaning is in opposition context. All mentioned suggests that both concepts implicitly, first embodied only specific idea, denoting natural phenomena. Gradually supplemented structure concepts, including abstract components. However, the whole process was limited ontological essence binary concept – natural contrasting relevant concepts, and concepts regarding land – sky – also symbolic and religious meanings.

Further study of binary concepts seen in the study of other significant oppositions good, evil, right, wrong, etc. based on Ukrainian position.

**Keywords:** *concept, binary concept, conceptual opposition, structure of concept, component of concept.*

**Ref. 10.**

**Анна ОГАР,**

*кандидат філологічних наук, старший преподаватель кафедри  
філологічних дисциплін і методики їх преподавания в начальній  
школі Дрогобычского государственного педагогического университета  
имени Ивана Франко  
(Украина, Дрогобыч) annaogar@ukr.net*

## **ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ ОППОЗИЦИИ НЕБО - ЗЕМЛЯ В УКРАИНСКОЙ ПОЭЗИИ XX В.**

*В статье говорится о концептах небо – земля. Подтверждено, что эти концепты являются бинарными, ведь каждый из них предусматривает иной, а всестороннее их рассмотрение невозможно без их сопоставления. Поэзия дает основания говорить о девяти парах противопоставленных концептуальных компонентов: верх – низ, идеальное – материальное, рай – ад, вечность – мимолетность / истинность – суетность, добро – зло, белое – черное, окрыленность – приземленность, мужское – женское начало, иллюзорность – реальность.*

**Ключевые слова:** *концепт, бинарный концепт, концептуальная оппозиция, структура концепта, компонент концепта.*

**Лит. 10.**

**Постановка проблеми.** На ХХ ст. припадає найінтенсивніший розвиток мовознавства. Зміна наукових поглядів на мову зумовила з'яву когнітивної лінгвістики, функціональної, комунікативної, лінгвістики тексту [5, 24]. ХХІ ст. для мовознавчої науки принесло нові напрацювання у цих напрямках. Скажімо, термін «концепт», який остаточно запанував як ключове поняття когнітивної лінгвістики, отримує щораз глибше й детальніше теоретичне обґрунтування. Зокрема, учені ведуть мову про бінарні концепти як про антонімічну пару концептів, кожен із яких асоціюється з іншим, навіть більше: для осмислення одного необхідно залучити інший. На цьому все частіше акцентують дослідники, зазначаючи, що повний і всебічний розгляд концептів неможливий без їхнього зіставлення. Окрім того, статус концептуальної опозиції підтверджує фундаментальний характер її елементів, розуміння останніх як онтологічних ментальних моделей [2, 181], адже бінарність – основний принцип упорядкування концептів.

Вагомість опозиції *земля – небо* засвідчує те, що вона одна з найяскравіших [1, 375] і найвиразніших у психолінгвістичному плані [10, 119], бо землю і небо протиставляють як мірило не лише просто-

рових величин, але й духовних цінностей. Отож наша праця видається актуальною: по-перше, завдяки статусу у цих одиниць (їх трактують як базові й ключові [3, 14]); по-друге, завдяки зіставному аспекту дослідження; по-третє, через поезію, фрагменти якої послуговували фактичним матеріалом. Останнє, тобто дослідження на матеріалі поетичної мови, важливе з огляду на переплетення у концептах загальнонародного й індивідуально-авторського. Поет як справжній син свого народу виражає його погляди на світ. Разом із тим він є творцем концептів, бо найкращі умови для вираження і творення концепту, переконаний В. Кононенко, створює художній текст [4, 15].

**Аналіз досліджень.** Зазначений вище статус концептів зумовив значний науковий інтерес до них. До концепту *земля* як об'єкта наукового аналізу зверталися О. Слюніна, Н. Лобур [7], С. Шуляк, І. Дишлюк, О. Железняк, розглядаючи лексичну його інтерпретацію у поезії та непересічну роль в українській культурі. Натомість О. Пахомова та Л. Кравець [6] зосередились на концепті *небо*, на його метафоричному та міфологічному осмисленні. Натрапляємо і на розвідки, що розглядають обидва концепти, скажімо, в аспекті словотворення [9].

**Мета статті** – з'ясувати засоби і способи вербалізації концептуальної опозиції *небо – земля* у поетичних текстах ХХ ст.

**Виклад основного матеріалу.** Намагання людини проаналізувати всі явища у контексті користі/шкоди для себе чи своєї соціальної групи зумовили двоїстість світу. Два взаємопротиставлених концепти, кожен з яких – об'ємне ментальне утворення зі складним змістовим наповненням, не самодостатні, бо кожен з них актуальний лише за умови, що є його ментальний «опонент» [2, 182]. Такі концепти варто розглядати у площині дихотомії: зокрема, *небо* існує лише у співвідношенні з землею, тому опозицію «небо – земля» кваліфікують як базову та універсальну [1, 375] попри те, що обидва концепти втілюють однакові категорії морально-етичної сфери (добро, правда, справедливість). Їхня дуалістичність засвідчена низкою субопозицій:

1. **Верх – низ.** Якщо *небо* в міфологічному бінарному світобаченні уособлює переважно «верх» космогонічної моделі, то *земля*, поза тим, що має зв'язок з небом і належить до найвищих святостей, уособлює «низ» цієї моделі [8, 152]: *Прагну вгору, в небеса (В. Терен); У деревин / Поскручувало в'язи,гнуло до землі (І. Драч)*. Це суміщення поети перенесли у нематеріальний вимір: *земне – буденне, навіть обмежене, а от неземне – вивищене, маєстатичне: Я полюбила плоть речей земних (І. Жиленко); І де він взявся, звідки він тут виник, / такий незвичний, дивний, неземний?! (Л. Костенко); І тільки хмар розжеверені клобуки / вінчають військо дивне й неземне... (Грина Калинець)*.

2. Небо і землю зіставляють як **ідеальне – матеріальне / немеркантильне – меркантильне**, що у поезії виразно простежується і, що характерно, детально ословлюється. Земля як матеріальне начало присутня у світорозумінні багатьох спільнот, зокрема східнослов'янських, хоча жаждоба до неї, прагнення мати її якнайбільше руйнує людські долі. Антагоніст землі – небо: воно утверджує відчуття безкінечності, висоти, духовного підйому. Як наслідок – небо втілює «високий ідеалізм», який разом із «земним тяжінням» – це дві концепції життя, безпосередньо протиставлені в історичному романі Л. Костенко «Маруся Чурай». Очевидно, що високий ідеалізм як тип життєвої поведінки, попри свою глибоку істинність, приносить сповідникові неприємності. Така життєва філософія характерна шістдесятництву, яке істинними вважає закони моралі та серця. Ці переконання поети вкладають в уста і думки своїх героїв: *1. То все небесні, сину мій, мигдалики. / А треба жити, сину, на землі. / Тече повітка. Хата занехаяна. / Підмочло сіно. Поламався віз; 2. Вона ж його як в землю закопала, / і він притих, заборсався в землі; 3. Аж мати раз не втерпіла моя: / Що ти все: мушу, мушу, мушу?! / Земля, земля... А небо твоє де? / Як будеш так розношувати душу, / вона, гляди, із совісті спаде; 4. Моя любов чолом сягала неба, / А Гриць ходив ногами по землі (Л. Костенко); Комусь-бо треба поривати в небо / думки їх сонні – від свиней, качок. / Комусь-бо треба з них / теребить ті звички, вдяжені в жирок! (В. Коломієць); Які ймовірні в них вимоги / до неймовірності й чудес! / Жадають не чогось такого... / ну, розумієте?.. – з небес! – / а шуб, чобіт, перук, косметик, / машин – о меркантильний вік! / Ну як вмістить кришталь буфетний / у кришталевої черевик? (І. Жиленко).*

3. **Рай – пекло**. Із космогонічних образів небо зазнало найбільшого впливу християнського вчення: на небі рай, непорочні душі, ідилія, вічний спокій та блаженство. Натомість земля – місце випробувань та страждань, що доволі регулярно підтверджують аналізовані тексти: *Юдоль плачу, земля моя, планета, / блакитна зірка в часу на плаву, / мій білий світ, міцні твої тенета, / страждаю, мучусь, гину, а живу! (Л. Костенко); Може, тривають й там муки земні (П. Мовчан).*

Небо як рай у поезії актуалізовано значно рідше: *На землю душі дивляться з небес (Л. Костенко).*

4. **Вічність – минушість / істинність – суєтність**. Земне життя – це лише ланка, перехідний етап до справжнього, вічного неба. У вимірах християнства земля як місце вигнання людини з небес символізує покаяння й терпіння, що очищають тіло й дух людини від гріхів перед вічним життям у раю, тому земне – це суєтне, дріб'язкове, скороминуще, а небесне – високе, величне, вічне: *1. Хай все те провалилося на іспитах і*

*не здолало неба крутизну, – / тут, на землі, згодиться все. Воістину, усяке дрантя має в нас ціну. / Усе піде в роботу, все достоту: ім'я, звання, здоровий глузд і гарт. 2. Тут [на землі] стільки злої сусти ми нагромадили круг себе, / що вже розведено мости між тротуарами і небом (І. Жиленко).* Останній приклад вербалізує опозицію у вияві «тротуари-небо», де символічний заміник землі – тротуари – акумулює негативні конотації, мабуть, тому, що втілює творіння людських рук.

5. **Добро – зло** як одне із найголовніших протиставлень у міфологічній моделі світу співвідносять із небом і землею. Усе позитивне в житті людини, відповідне її інтересам, бажанням і потребам кваліфікують як добро [3, 206]. Філософія дуалізму другим фундаментальним принципом уважає зло. Поезія, окрім підтримки такого протиставлення, виявляє їхню нероздільність: *Все на землі – і диявол, і бог. / Все на землі – і земне, і небесне (І. Жиленко).* У Д. Павличка цю опозицію втілює людина: *Скажи, навіщо був цей твір, / Що напів'янгол, напівзвір? / Де ж у моїм єстві моє, / Що само з себе постає, / Що незалежне від Твоїх / Жадань – невже це тільки гріх? / Невже моє – це тільки зрив / Угод з тобою та порив / До тих непояснених сфер, / Де паном ходить Люцифер, / Невже Свідомість, плач і сміх – / Це все твоє, мій – тільки гріх? / О Боже, розлучи земне / З небесним – і врятуй мене.*

6. **Білий – чорний** кольори втілюють діаметрально протилежне позитивне і негативне. Давнє коріння має символізація неба білим кольором, а землі – темним. Аналізовані поетичні рядки фіксують наслідок такого кольорономінування – позначення неба світлими кольорами, а землі – темними, хоча їхня антагоністичність стерта: *Прозоре, світле все, як небо (П. Мовчан), Ще чорніє земля, / І сіріє асфальт між деревами (Т. Коломісць).*

7. Небо асоціюється з безмежжям, виссю, царством гордих птахів. Окрилена людина підносить голову, споглядає небо. Пригнічена ж дивиться у землю. Як наслідок – витворення протиставлення **окриленість – приземленість**: *Ти думаєш, любов – це завжди злет? / Окриленість, що й землю не торкає?! (С. Йовенко); Сумні і сині, наче птиці, / уже без неба і без крил, / обсіли край своїх могил – / живої не доб'ють водиці (В. Стус); Мужчині ж вона не до пари, / Бо крила, хоча б підбиті, / Йому пахнуть небом гордим. / Ні знятися він не годен, / Ні взяти її за дружину: / Він небесен, вона ж – земна (І. Драч).*

8. **Чоловіче – жіноче начала.** У шлюбній парі «небо-земля» першому відведено роль батька, а другій – матері [8, 153]. На дуже ранніх стадіях розвитку людини існував культ Неба та його дружини Матері-Землі, для якої Небо – це вогонь і вода, найбільші чистителі та святителі.

Поезія часто апелює до гендерного статусу землі, майже ігноруючи отождолення неба з чоловічим началом: *Ти чуєш, земле, буйно-кровна ненько, / Тебе одну і маю, і люблю...* (Г. Кириченко); *І, до землі припавши, як до матері, / Лункими, але повними грудьми – / Відчуєш радісно: / Життя – триватиме, / Бо знов і знов гримітимуть громи!* (Б. Мамайсур); *Пишався вперше небозвід, / що землю в наречені вибрав* (П. Осадчук).

**9. Ілюзорність – реальність.** Людський прагматизм спричинився до отождолення землі з реальністю, а неба з ілюзорністю. Перша – тут і зараз, друге – там і колись: *А інший: «Час тобі зійти з небес і, / вдирившись об землю, зрозуміти: / життя, дитя, не Ярмарок чудес, / життя – страждання, труд і битва»* (І. Жиленко); *Повернемось на землю з емпіреїв / Світ пізнавать не розумом – душою* (Л. Скирда); *Мовляв, на небо путь одна: / поставиш діжечку вина, / на неї – другу, потім третю, – / і небеса в твоїм береті!* (І. Жиленко). Специфічність цього протиставлення у тому, що воно єдине надає компоненту концепту *небо* негативного маркування, тоді як концепту *земля* – позитивного.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Як бачимо, концепти *небо* і *земля* доповнюють один одного. Як складні ментальні утворення вони найповніше розкривають свій смисл саме в опозитивному контексті. Усе зазначене дозволяє говорити про те, що обидва концепти, беззаперечно, спочатку втілювали лише конкретні уявлення, позначаючи природні феномени. Поступово структура концептів доповнювалась, зокрема й абстрактними складниками. Однак увесь цей процес був обмежений онтологічною суттю бінарних концептів – природною антагонічністю відповідних понять, а згодом – ще й символічним і релігійним їх протиставленням.

Подальше дослідження бінарних концептів вбачаємо у вивчення інших значущих опозицій добро-зло, правда-кривда на матеріалі української поезії.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бобух Н. Ключові опозиції в українському поетичному словнику / Надія Бобух // Незгасимий словосвіт : збірник наукових праць [на пошану професора Володимира Семеновича Калашника]. – Харків : Харківський національний у-т імені В. Н. Карабіна, 2004. – С. 374 – 383.
2. Дубчак О. Концептуальна опозиція в аспекті мовної інтерпретації / Дубчак Ольга // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 26-28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ : Прикарпатський націон. у-т ім. В. Стефаника, 2012. – С. 181 – 183.
3. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика : Нариси : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Віталій Жайворонок. – Київ : Довіра, 2007. – 262 с.

4. Кононенко В. Концепти українського дискурсу / Віталій Кононенко. – К. – Івано-Франківськ: Плаї, 2004. – 247 с.
5. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі / Михайло Кочерган // Мовознавство. – 2003. – № 5. – С. 24 – 29.
6. Кравець Л. Міфологемна мотивація метафор української поезії ХХ ст. / Кравець Лариса // Дивослово. – 2007. – № 5. – С. 32 – 35.
7. Лобур Н. Культ землі в українській мові / Надія Лобур // Дивослово. – 1996. – № 3. – С. 22 – 23.
8. Таланчук О. Священний шлюб. Архетип матері-землі у фольклорі / Олена Таланчук // Українознавство. – 2001. – № 1. – С. 152 – 155.
9. Федурко М. Концепи *земля й небо* крізь призму словотворення / Марія Федурко, Анна Огар // Рідне слово в етнокультурному вимірі : зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич : Посвіт. 2013. – С. 272 – 279.
10. Перебийніс В. С. Частотні словники та їх використання / Перебийніс В. С., Муравицька М. П., Дарчук Н. П. ; АН Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1985. – 204 с.

#### REFERENCES

1. Bobukh N. Kliuchovi opozytzii v ukrainskomu poetychnomu slovnyku / Nadiia Bobukh // Nezhghasymyi slovosvit : zbirnyk naukovykh prats [na poshanu profesora Volodymyra Semenovycha Kalashnyka]. – Kharkiv : Kharkivskiy natsionalnyi u-t imeni V. N. Karabina, 2004. – S. 374 – 383.
2. Dubchak O. Kontseptualna opozytziia v aspekti movnoi interpretatsii / Dubchak Olha // Semantyka movy i tekstu : materialy KhI Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Ivano-Frankivsk, 26-28 veresnia 2012 r.). – Ivano-Frankivsk : Prykarpatskyi natsion. u-t im. V. Stefanyka, 2012. – S. 181 – 183.
3. Zhaivoronok V. Ukrainska etnolinhvistyka : Narysy : navch. posib. [dlia stud. vyshch. navch. zakl.] / Vitalii Zhaivoronok. – Kyiv : Dovira, 2007. – 262 s.
4. Kononenko V. Kontsepty ukrainskoho dyskursu / Vitalii Kononenko. – K. – Ivano-Frankivsk: Plai, 2004. – 247 s.
5. Kocherhan M. Movoznavstvo na suchasnomu etapi / Mykhailo Kocherhan // Movoznavstvo. – 2003. – № 5. – S. 24 – 29.
6. Kravets L. Mifolohemna motyvatsiia metafor ukrainskoi poezii KhKh st. / Kravets Larysa // Dyvoslovo. – 2007. – № 5. – S. 32 – 35.
7. Lobur N. Kult zemli v ukrainskii movi / Nadiia Lobur // Dyvoslovo. – 1996. – № 3. – S. 22 – 23.
8. Talanchuk O. Sviashchennyi shliub. Arkhetyp materi-zemli u folklori / Olena Talanchuk // Ukrainoznavstvo. – 2001. – № 1. – S. 152 – 155.
9. Fedurko M. Kontsepy zemlia y nebo kriz pryizmu slovotvorennia / Mariia Fedurko, Anna Ogar // Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri : zb. nauk. prats / Drohobytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka. – Drohobych : Posvit. 2013. – S. 272 – 279.
10. Perebyinis V. S. Chastotni slovnyky ta yikh vykorystannia / Perebyinis V. S., Muravytska M. P., Darchuk N. P. ; AN Ukrainskoi RSR, Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni. – K. : Naukova dumka, 1985. – 204 s.